

KARAKALPAK VE TÜRK ATASÖZLERİNDE ORTAKLAŞMALAR / BENZERLİKLER

Prof. Dr. Ceyhun Vedat UYGUR

*Pamukkale Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı
Bölümü*

Atasözleri, bir halkın en eski, görgü, gözlem ve tecrübeye dayanan folklorik ürünleri durumundadır. Ortak tarih, geçmiş ve hayata sahip olan ve genellikle aynı ya da yakın coğrafyalarda yaşamış olan Türk soylu halkların arasında da doğal olarak ortak atasözlerinin bulunması şaşırtıcı olmaz. Biz bu çalışmamızda Karakalpak ve Türk toplumları arasında söylenen atasözlerindeki ortaklıkları, olabildiğince göstermeye çalıştık. Ama bu atasözleri içerisinde çok daha eskiye giden ve kaynaklara (DivanüLigati't-Türk¹, Kutadgu Bilig vb.) geçmiş atasözlerinin bulunması da beklenmelidir. Örnek olarak *Negü ekse yirke yana ol önür* (Kutadgu Bilig) atasözü, Karakalpak Türkçesinde *Ne ekseñ, sonıorarsañ*, Türkiye Türkçesinde "Ne ekersen onu biçersin." şeklindedir. Benzer şekilde DLT'de geçen *Korkmuşkişige koy başı koş körünür* [DLT, Atalay, 1992] atasözü, Karakalpak Türkçesinde *Qorıqqanğaqaoskörinedi* şeklindeki Türkiye Türkçesinde "Korkmuş kişiye koyun başı çift görünür" dür.

Türk lehçeleri arasında karşılaştırmalı çalışmaların yapılması çok önemlidir. Çünkü bu tür çalışmalar, Türk topluluklarının maddi kültürel unsurlarını ve onun arkasındaki düşünce ve inanç dünyasını bize karşılaştırma imkânı vermektedir.

Karşılaştırma metodu ve materyalleri, üzerinde ayrıca kafa yorulması gereken bir meseledir. Bizim yaptığımız karşılaştırma, iki Türk toplumunun tarihin eski devirlerinden beri kullanılagelen atasözlerini (Kklp. *maqallar ya danaqıl-maqallar*) içeren metinlerin benzerliklerini (analoji) veya ifade yakınlıklarını ortaya koymak; neyi (tema, konu) nasıl ifade ettiğini sunmak amaçlanmıştır. Atasözlerindeki felsefe/düşünce tarzı, hayat tecrübesi ve inanışlarla ilgili söyleyişler, tek tek analiz edilmemiş, bu husus daha sonraki çalışmalara bırakılmıştır. Başka bir deyişle çalışmamız, modern edebiyat karşılaştırmalarında görülen tema, söylem, söylem analizi, edebî akımlar, etki-etkileşim, ekoller, eğilimler, yazım türleri ve biçimleri gibi hususların karşılaştırılması gibi geniş bir çerçeveye içermez.

Karakalpakve Türk toplumlarının atasözleri karşılaştırılırken şu format (biçim) tercih edilmiştir:

Önce Karakalpak atasözü verilmiş, sonra bu atasözünün Türkiye Türkçesindeki anlamı *italik (yatık)* harflerle yazılmıştır. Daha sonra söz konusu Karakalpak atasözünün Türkiye Türkçesiyle karşılığı **koyu (bold) harflerle**

¹DivânüLügâti't-Türk'teki atasözleri için Ahmet BicanErcilasun tarafından hazırlanmış olan *DivânüLügâti't-Türk'teki Şiirler ve Atasözleri* (Bilge Kültür Sanat Yayınevi, 2020) adlı çalışmaya bakılabilir.

verilmiştir. Karakalpak ve Türk atasözlerinin karşılıklarını bulup eşleştirirken genel olarak şu yöntem kullanılmıştır:

1) Neredeyse birebir aynı olanlar (kelimeler veya ekler değişebilmekte) ve aynı manayı içerenler:

• İyt ürür, kārwan köşer. *İt ürür, kervan göçer (yürür). İt ürür, kervan yürür.*

• Altın otta belli, Adam miynette belli. *Altın ateşte belli (olur), Adam işte (mihnette) belli (olur). Altın ateşte, insan mihnette (muhabette) belli olur.*

• Jılanıñ jekkörgeñ ası ğarbız, Ol da ininiñ awzıman şıǵadı. *Yılanın hoşlanmadığı yiyecek karpuz, O da ininin ağzında biter. 1) Yılanın sevmediği ot, deliğinin ağzında biter. 2) Yılan yarpuzdan hoşlanmaz, o da deliğinin ağzında biter.*

• Aydaǵanıñ eki eşki, Isqırǵanıñ jer jaradı. *Güttüǵün iki keçi, Işlıǵın yer yarar. Güttüǵü üç davar, ıshlıǵı daǵları aşar (tutar).*

2) Aynı konuyu farklı kelimeler, ifadeler ve/veya imajlarla/ benzetmelerle anlatanlar, başka bir deyişle anlamca eşleşenler. Bu durum da çok normaldir. Çünkü toplumlar bir olay, bir kişi, bir durum karşısında aynı veya benzer düşünseler de bunları ifade ediş şekli farklı olabilir. Başka bir deyişle nesne ve varlıkların adı değişebilir (örneğin *sıçanın yerini tilki alabilir: Öliarıs lannantırıtı şqanartıq. Ölü aslandan diri fare yeğdir. Arslanın ölüsünden, tilkinin dirisi yeğdir*) ama her iki atasözü de aynı bağlamı ifade etmek için (aynı kontekste, manada) söylenmiş olabilir:

• Toqala qeşkimü yiz soray mandep, Qulaǵınan ayrılıptı. *Boynuzsuz keçi boynuz isteyip, Kulağından ayrılır. Deve boynuz ararken, iki kulaktan da olmuş.*

• At berseñ upşegimenen, Er berseñ köpşiğimenen. *At verirsen (satarsan), torbası ile, Eyeri verirsen, minderi ile. Eşek semeriyle (yularıyla) satılır.*

• Suwdaǵı balıqqa quwanba, Ol ele senikiemes. *Sudaki balığa sevinme, O, hâlâ senin değil. Sudaki balığa soğan doğranmaz* örneklerinde olduğu gibi.

Bu anlayış ve yöntemle 191 adet Karakalpak atasözünü Türk atasözleriyle karşılaştırmış olduk. Bu sayı elbette kesin olamaz. Daha detaylı ve dikkatli bir çalışma, atasözlerindeki benzerlik oranlarını yükseltecektir.

Şimdi bu söz konusu 191 atasözüne bakalım:²

1) Jazdatöbesi qaynamaǵanıñ, Qıstaqazanı qaynamas. *Yazın (güneşten) tepesi kaynamayanın, Kışın kazanı kaynamaz. Yazın başı pişenin, kışın aşı pişer.*

2) Ne ekseñ, sonı orarsañ. *Ne eksen onu biçersin. Ne ekersen onu biçersin.*

3) Altın otta belli, Adam miynette belli. *Altın ateşte belli (olur), Adam işte (mihnette) belli (olur). Altın ateşte, insan mihnette (muhabette) belli olur.*

²Kiril harfli Karakalpak Türkçesi metinlerini Latin harflerine aktarmada kullandığımız alfabe, Türkiye’de genel kabul görmüş alfabe olmuştur. Yani yeni Latin esaslı Karakalpak alfabesindeki á (ə) yerine â; ñ (н) yerine ñ; ó (ө) yerine ö; ú (у) yerine ü; ǵ (ғ) yerine ğ; sh(ш) yerine ş; ch(ч) yerine ç harfleri kullanılmıştır. Bunların dışındaki q, x, w harflerinin yazımı değiştirilmemiştir.

4) Ögizineküşjetpegen, Arısın töbeleydi. *Öküzüne gücü yetmeyen, “Arıs”ını ayırır (tepeler). Eşğini dövemeyen semerini döver.*

5) Şegirtkedenqorıqqaneginekpes, İyppenqorıqqan geda bolmas. *Çekirgeden korkan ekin ekmez. Köpekten korkan dilenci olmaz. Kargadan (kuştan) korkan, darı ekmez.*

6) Kimniñjereñseñ, Sonıñjırınjırlaysañ. *Kimin yerini (toprağını) ekersen, Onun türküsünü söylersin. Kimin arabasına (gemisine) binersen, onun türküsünü çağır.*

7) Jılanıñjekkörgeñ ası ğarbız, Ol da ininiñawzınanşığadı. *Yılanın hoşlanmadığı yiyecek karpuz, O da ininin ağzında biter. 1) Yılanın sevmediği ot, deliğinin ağzında biter. 2) Yılan yarpuzdan hoşlanmaz, o da deliğinin ağzında biter.*

8) Qaramıqözün bağ sanar, Töbeözintawsanar. *“Karamık”³ kendini bağ sanır, Tepe, kendini dağ sanır. Açık yerde tepecik kendini dağ sanır.*

9) Qoyegiz tapsa şöptiñ bası ayrı tuwadı, *Koyun ikiz doğursa otun başı da ayrı (çift) çıkar. Ağılda oğlak doğsa (olsa), ovada otu biter.*

10) Mal adamniñbawır eti. *Mal (hayvan), kişinin bağır eti (canı). Mal (dediğün), canın yongasıdır.*

11) Enesi tepken qulınnıñ eti awırmaydı, *Annesi tepen “kulun”⁴un eti ağrımaz. 1) Ananın bastığı yavru incinmez. 2) İnek ayağı, buzağı öldürmez.*

12) Tüyege naz qıldeseñ, Bir tanapjerdioyranetedi. *Deveye nazlan desen, Bir “tanap”⁵ yeri viran eder. Deveye “Kalk oyna” demişler; bir çam bir çardak devirmiş.*

13) İyt ürer, kârwan köşer. *İt ürür, kervan göçer (yürür). İt ürür, kervan yürür.*

14) Aydağaniñ eki eşki, Isqırğaniñjerjaradı. *Güttüğün iki keçi, Islığın yer yarar. Güttüğü üç davar, ıslığı dağları aşar (tutar).*

15) Eşektiñjügijeñil bolsa, Jatağankeledi. *Eşegin yükü hafif olsa, Yatası gelir. Eşegin yükü ağır olmazsa ağır gider.*

16) İyttiñawzı ala bolsa da, Börikelgendebirigedi. *İtlerin ağzı farklı olsa da (ayrı ayrı ürseler de), Kurt geldiğinde birleşir. Kavgalı köpekler, kurt görünce birleşir.*

17) Eşkiniñajeli jetse, Şopanniñtayağınasüyenedi. *Keçinin eceli gelse, Çobanın sopasına dayanır. Eceli gelen keçi, çobanın değneğine sürünür (sürtünür).*

³karamık: Kumlu yerde yetişen dikenli, yabancı bir bitki.

⁴kulun: Yeni doğmuş, altı ayını doldurmamış tay.

⁵tanap: Yaklaşık olarak hektarın altıda birine denk gelen eski bir arazi ölçüsü birimi.

18) Şegirtkedenqorıqqaneginkepse, Barımtadanqorıqqan mal jıynamas. Çekirgeden korkan ekin ekmez, Yağmadan korkan mal (hayvan) biriktirmez. **Kargadan (kuştan) korkan, darı ekmez.**

19) İyt ürer kârwan köşer, Ürer-üerer üniöşer. *İt ürür kervan göçer (yürür), Ürür ürür sesi kesilir.* **1) İt ürür, kervan yürür. 2) İt ürümekle kervan yolundan kalmaz.**

20) Bölingendibörijeydi. *Ayrılanı kurt yer (kapar).* **Sürüden ayrılanı (ayrılan koyunu, kuzuyu), kurt kapar.**

21) At tabılar, maydantabilmas. *At bulunur, meydan bulunmaz.* **1) Meydan bulunur, at bulunmaz. 2) At var meydan yok, meydan var at yok.**

22) Toqalaşeşkimüyizsoraymandep, Qulağınanayrılıptı. *Boynuzsuz keçi boynuz isteyip, Kulağından ayrılır.* **Deve boynuz ararken, iki kulaktan da olmuş.**

23) Jayawközimenen at alma. *Yaya gözü ile at alma.* **1) Bekâr gözü ile kız, yaya gözü ile at alma. 2) Ergen gözü ile kız alma, gece gözü ile bez alma.**

24) Mal iyesine usamasa, Haram öledi. *Hayvan, sahibine benzemezse, Murdar ölür.* **Mal, sahibine benzemezse uyuz olurmuş.**

25) Atqatağaqaqqandikörip, Baqa ayağın köteredi. *Ata nal çakıldığını görüp, Kurbağa ayağını kaldırır.* **Ata nal çakıldığını görmüş de kurbağa ayaklarını uzatmış.**

26) Eşkiniñmüyiziqışısa, Şopanniñtayağınasüykenedi. *Keçinin boynuzu kaşınsa, Çobanın sopasına dayanır.* **1) Eceli gelen keçi, çobanın değneğine sürünür (sürtünür). 2) Keçinin sırtı kaşınınca, çobanın değneğine sürünür. 3) Canı sopa isteyen keçi, çobanın azığını yermiş.**

27) At berseñupşegimenen, Er berseñköpşiğimenen. *At verirsən (satarsan), torbası ile, Eyeri verirsən, minderi ile.* **Eşek semeriyle (yularıyla) satılır.**

28) Qasqırda aştan ölmesin, Qoyda haram ölmesin. *Kurt da açlıktan ölmesin, Koyun da telef olmasın.* **Ne şiş yansın ne kebab.**

29) Eki at tebiser, Arasında eşek öler. *İki at tepişir, Arasında eşek ölür.* **At tepişir, arada eşek ölür.**

30) Ögizjiğılsapışaqağanköbeyer. *Öküz yıkılsa, bıçak alan çoğalır.* **Düşen öküze bıçak çeken çok olur.**

31) Balıqbasınanşiriydi. *Balık başından (baştan) çürür (kokar).* **Balık baştan kokar.**

32) Suwdağıbalıqqaquwanba, Ol ele senikiemes. *Sudaki balığa sevinme, O, hâlâ senin değil.* **Sudaki balığa soğan doğranmaz.**

33) Sasqanürekaldınan da, artınan da süñgiydi. *Şaşırın ördek önünden de, arkasından da suya dalar.* **Şaşkın ördek kıçtan dalar.**

34) Häreldiñtawşanın, Öz tazısı menenawla. *Her yurdun tavşanını, Kendi tazısı ile avla.* **Yerli tavşanı yerli tazı alır (Yerli tavşanı yerli tazıya avlatırlar).**

35) Qulanqudıqqajıǵılsa. Qulaǵınaqumırsqaüymeledi. “Kulan” kuyuya düşse, Kulaǵına karınca üşüşür. **Eşek çamura düşünce tekme (tepid) vuran çok olur.**

36) Arqalıytqasqıralar. Arkası olan köpek, kurt kapar. **Arkalı köpek, kurt basar.**

37) İytelginiñqızıǵına túsken, Qarşıǵanıqamşı eter. Av kuşunun iyisine düşen, “Karşıǵa”⁶ kuşunu kamçı eder. **Kaz gelecek yerden tavuk esirgenmez.**

38) Mıñtilla, bardıñkisesinde, Joqtıñawzında. Bin para, olanın kesesinde, Olmayanın aǵzında. **Zenginın malı, züǵürdün çenesini yorar.**

39) Üydegiesaptı, Bazardaǵımırqıbuadı. Evdeki hesabı, Pazardaki vergi bozar. **Evdeki hesap (pazarlık), çarşıya uymaz.**

40) Sawdadadoslıqjoq. Ticarette dostluk olmaz. **Dostluk başka, alışveriş başka.**

41) Dünya tiyinnanjıynaladı. Dünya (mal mülk), kuruştan toplanır. **Damlaya damlaya göl olur.**

42) Kärwanköşer ot qalar, Adam öler at qalar. Kervan göçer ot kalır, Adam ölür ad (nam) kalır. 1) **Öküz ölür, gönü kalır; yiğit ölür, ünü (şanı) kalır. 2) At ölür, meydan (nalı) kalır; yiğit ölür, şanı (namı) kalır.**

43) Elşigeölimjoq. Elçiye zeval olmaz. **Elçiye zeval olmaz.**

44) Qusqanatımenen, Adam elatımenen. Kuş, kanadı ile, İnsan, halkı ile. **Kuş kanadıyla, er atıyla.**

45) Härqasqaltaqöziniñbatpaǵınmaqtaydı. Her martı kendi bataklığını (gölünü) över. **Her Çingene kendi beygirini över.**

46) Eldiñawzınjappaǵa, Elli ğarıbözkerek. Milletın aǵzını kapamaya, Elli karış bez gerek. **Älemin aǵzına kırk arşın bez yetişmez.**

47) Äzelgiduşpan el bolmas, Etekti kesip jeñbolmas. Eski düşman dost olmaz. Etek, kesilip yen olmaz. 1) **Eski düşman dost olmaz, domuz derisinden post olmaz. 2) Eski düşman dost olmaz; olsa da dürüst olmaz; it derisi post olmaz.**

48) Elge el sıysa da, üygeüysıymadı. Yurda yurt sıǵsa da, eve ev sıǵmaz. 1) **Misafir, misafir üzerine olur; ev, ev üzerine olmaz. 2) El el üstüne olur, ev ev üstüne olmaz.**

49) Dosbasqa-Duşpanayaqqaqaraydı. Dost başa, Düşman ayaǵa bakar. **Dost başa, düşman ayaǵabakar.**

50) Jaqsidos, is túskendebiliner. İyi dost, iş düştüğünde belli olur. **İyi dost, kara günde belli olur.**

51) Külmedostiña, Keler aldıña. Gülme dostuna, Gelir önüne (başına). **Gülme (etme) komşuna (eşine), gelir başına.**

52) Jolawşıjoldakerek. Yolcu yolunda gerek. **Yolcu, yolunda gerek.**

⁶karşıǵa: Eğri gagalı, keskin uzun tırnaklı alıcı bir kuş, atmaca.

53) Dosiñmiñ bolsa da az, Duşpaniñ bir bolsa da köp. *Dostun bin olsa da az, Düşmanın bir olsa da çok. Bin dost az, bir düşman çok.*

54) Issını ädepöziñe bas, Jaqsadostiña bas. *Sıcaklığı önce kendine bas, Hoşuna giderse dostuna bas. Önce iğneyi kendine batır, sonra çuvaldızı başkasına.*

55) Aqılsızdostan, Aqıllıduşpanartıq. *Akılsız dosttan, Akıllı düşman iyidir. Akıllı düşman, Akılsız dosttan yeğdir (hayırlıdır).*

56) Dostabılsa as tabılmaydı, As tabılsadostabılmaydı. *Dost bulunsa aş bulunmaz, Aş bulunsa dost bulunmaz. At var meydan yok, meydan var at yok.*

57) Köppenenkörgenullı toy. *Çok kişiyle yapılan toy, ulu toydur. El ile gelen, düğün bayram.*

58) Köpawız bir bolsa, Bir awızjoqboladı. *Çok ağız, birlik olsa, Tek ağız, yok olur. İki ağız bir olunca, bir ağız g.t olur.*

59) Köptükirseköl bolar, Köpjıynalsa, toy bolar. *Çok, tükürse göl olur, Çok, toplanırsa toy olur. İki elin sesi var, bir elin nesi?*

60) Bir qumalaq bir qarınmaydışiritedi. *Bir “kumalak”⁷, bir karın yağı çürütür Bir baş soğan, bir kazanı kokutur.*

61) Tozğanğazdıtoplğanğargajemqıladı. *Yaşlanmış (yalnız olan, sürüsünden ayrılan) kazı, Toplanmış karga yem eder. 1) Ayrılan kaz, toplanan kargaya yem olur. 2) Sürüden ayrılanı (ayrılan koyunu, kuzuyu), kurt kapar.*

62) Sırın bilmegenattiñ, Sırtınanaylanba. *Huyunu bilmediğin atın, Arkasında dolaşma. Huyunu bilmediğin atın ardına geçme.*

63) Awzıküyenüripişedi. *Ağzı yanan, üfleyerek içer. Çorbadan ağzı yanan yoğurdu (hoşafı) üfleyerek yer.*

64) Mal alası sırtında, Adam alası işinde. *Hayvanın alacası, dışında, İnsanın alacası, işinde. İnsanın alacası içinde, hayvanın alacası dışında.*

65) Abaylap söyle söziñdi, Qanşelliawlaq bolsa da, Arjağındadiywaldiñ, Tıñlawşıqulaqbolmasın. *Dikkatli söyle sözünü, Ne kadar uzak olsa da, Arka tarafında duvarın, Dinleyen kulak olmasın. 1) Her sözü söyleme, yerin kulağı var. 2) Duvarın kulağı var, gözünü de unutma.*

66) Segizölşe, bir jola kes. *Sekiz ölçüp bir kez biç. 1) Dokuz (iki) ölç, bir biç. 2) Bin ölçüp bir biçmeli.*

67) Altın otta, bilinedi. Er miynettebilenedi. *Altın, ateşte belli olur. Yiğit, sıkıntıda belli olur. Altın ateşte, insan mihnette (muhabette) belli olur.*

68) Piteristiñ basına, Jaqsı keler qasına. *Biter işin başına, İyisi gelir karşına. İyi olacak yaraya hekim karşı gelir.*

69) Qorıqqanğaqoskörinedi. *Korkana çift görünür. Korkmuş kişiye koyun başı çift görünür.*

⁷kumalak: Koyun, keçi, deve, tavşan gibi hayvanların pisliği, tezeği.

70) Öliarışlannantiritişqanartıq. *Ölü aslandan diri fare yeğdir. Arslanın ölüsünden, tilkinin dirisi yeğdir.*

71) Eki nar düğisse, Arasında şıbınöledi. *İki deve dövüşse, Arasında sinek ölür. At tepişir, arada eşek ölür.*

72) At erinli, er murınlı keler. *At dudaklı, yiğit burunlu olur. Atta karm, yiğitte burun.*

73) Batır jarasızbolmas, Bir jazıqtan er ölmes, Heşjazıqsız er bolmas. *Yiğit, kusursuz (yarasız) olmaz, Bir kusurdan er ölmez, Hiç kusursuz er olmaz. Yiğit yarasız olmaz.*

74) Taw bası dumansız bolmas, Jigit bası-ğawğasızbolmas. *Dağ başı dumansız olmaz, Yiğit başı kavgasız olmaz. Dağ başında duman, yiğit başında boran eksik olmaz.*

75) Patşadanhämır bolsa, Puxarağa ne turıs. *Padişahdan emir olsa, Fukaraya (halka) ne duruş? Emir, demiri keser.*

76) Mıñğarğa bir kesekten ürker. *Bin karga bir taştan ürker. Bin kargaya bir sapan taşı yeter.*

77) Qudayıñasıyınsañ sıyın, Eşegiñdibekkem bayla. *Allah'ına sığınırın sığın, Eşegini sağlam bağla. Eşegini sağlam kazığa bağla, sonra Allah'a emanet et.*

78) Ğarğağarğanıñköziñşoqımas. *Karga, karganın gözünü oymaz. İt iti ısırılmaz (yemez).*

79) Aqıyt, qaraiyt, Bări bir iyit. *Ak it, kara it, Hepsi bir it. Ağ (ak) it, kara it; hepsi bir it.*

80) Qudaysüzegensıyırğaşaqlıbermes, Şaqbersequdayıñdıkörmes. *Allah, süsen sığıra boynuz vermez, Boynuz verse Allah'ını görmez (tanımaz). 1) Süseğen ineğe Tanrı boynuz vermez. 2) Allah süsücü hayvana boynuz vermez.*

81) Mollanıñaytqanınqıl da, Qılğanınqılma. *Mollanın dediğini yap da, Yaptığını yapma. Hocanın yap dediğini yap, yaptığini yapma.*

82) Molla bilgenin oqıydı, Tawıqkörgeñinşoqıydı. *Hoca, bildiğini okur, Tavuk, gördüğünü kapar (didikler). 1) Cami ne kadar büyük olsa, imam/hoca gene bildiğini okur. 2) Her hoca bildiğini okur.*

83) XojamenenxojaMäkkedetabısadı. *Hoca ile hoca Mekke'de buluşur. Hacı hacıyı Mekke'de, derviş derviş tekke, deyyus deyyusu her kande olsa bulur.*

84) İyttiñ iyesi bolsa, Böriniñqudayı bar. *İtin sahibi varsa, Kurdun da Allah'ı var. 1) Köpeğın sahibi varsa, tavşanın da Allah'ı var. 2) İtin ısı var ise, tavşanın dahi Tanrı'sı vardır.*

85) Mollanıñqabıtolmaydı, Molla almasa aytalmaydı. *Mollanın kabı dolmaz, Molla almasa konuşamaz. Hocaların karnı beş, biri her zaman boş.*

86) Bayğajaranamandegenşe, Jarlınıñzıqışığadı. *Zengine yaranayım diye uğraşana kadar, Yoksulun canı çıkar. Zenginın keyfi oluncaya kadar, fukaranın canı çıkar.*

87) İytqutırsa iyesin qabar, Dawqutırsabiyintabar. *İt kudurursa sahibini kapar, Kavga kudurursa efendisini bulur. Kuduz köpek en evvel sahibini ısırır.*

88) Tawınaqaraytülkisi, Zamanğa qaraykülkisi. *Dağına göre tilkisi, Zamana göre sevinci. Dağına göre odun, sapına göre saman olur.*

89) Şıranıñjaqtısı astına tüspes, Zalımınñqädiriheşkimgeötpes. *Mumun ışığı dibine düşmez, Zalimin saygısı hiç kimseye geçmez. 1) Mum, dibine ışık vermez. 2) Mum dibi karanlık olur.*

90) Şoşqa-şoşqanıjarğanemes. *Domuz, domuzza zarar vermez. 1) İt iti ısırmaz (yemez). 2) Karga karganın gözünü oymaz.*

91) Ğarğa- ğarğanıñköziñsoqımaydı. *Karga, karganın gözünü oymaz. Karga karganın gözünü oymaz.*

92) Dawageriñqazı bolsa, Dadıñdı alla bersin. *Davacın kadı ise, Adaleti Allah versin. Davacın kadı olursa yardımcın Allah olsun.*

93) Külmemağan, Külki keler sağan. *Gülme bana, Gülerler sana. Gülme komşuna gelir başına.*

94) Jalqawğa is buyırsañ, Öziñeaqılıyretedi. *Tembele iş buyursan, Sana akıl öğretir. Tembele iş buyur ki sana akıl öğretsin.*

95) Özi etken ökinbes. *Kendi eden pişman olmaz. Kendi düşen ağlamaz, iki gözden çıkar.*

96) Aqmaqqa künde bayram. *Ahmağa her gün bayram. Deliyе (aptala) her gün (düğün) bayram.*

97) Basında aqlıjoqtıñ, Eki ayağında tınıımı joq. *Başında akli olmayanın İki ayağı rahat etmez. Akılsız başın cezasını ayaklar çeker.*

98) May aynısaduzsaladı, Duzaynısa ne saladı? *Yağ bozulsa tuz konur, Tuz kokarsa ne konur? Et kokarsa tuz getir; tuz kokarsa ne getir?*

99) Joqqajürikjetpeydi. *Olmayana (yoğa) yüğrük at yetişmez.*

100) Uyqımenenöliteñ. *Uyku ile ölüm bir (denk). 1) Uyku, küçük ölümdür. 2) Uyku, ölümün kardeşidir.)*

101) Jaqsılıqjerdeqalmas. *İyilik yerde kalmaz. 1) İyilik yerde kalmaz. 2) İyilik zayi olmaz.*

102) Şaqrığanjerge bar, Jaqrımağanjerdeneñ bar. *Çağrılan yere var, Çağrılmayan yerde neyin var. “Gel” diyen yere ar eyleme; “Gelme” diyen yere gitme, dar eyleme.*

103) Bir jamannıñ kesapatınan, Aqqandäryaqurıydı. *Bir kötünün şerrinden (zararından), Akan nehirler kurur. Bir kötünün yedi mahalleye zararı vardır.*

104) Suwkörmey etik şeşpe. *Suyu görmeden ayakkabını çözme (çıkarma).*
Dereyi görmeden paçayı sıvama.

105) İytökpeleydi, İyesi bilmeydi. *İt öfkelenir, Sahibi bilmez. Tavşan dağa küsmüş, dağın haberi olmamış.*

106) Sen birewgeorqazsañ, Tağıbirew sağan gör qazadı. *Sen birine çukur kazsan, Biri de sana mezar kazar.* 1) **Kuyu kaz el için, derin kaz kendin için.** 2) **Sen elin kapısını kakar isen, el senin kapını yıkar.**

107) Härkimöziqladı, Birewdiñqazğanşuqanağına, Aldı burinözijığıladı. *Kim ki birine çukur kazarsa, Çukura önce o düşer.* **Kişi kazdığı kuyuya kendi düşer.**

108) Uyalğan eki dünyadan bos qaladı. *Utanan (çekinen), iki dünyada da eli boş kalır.* **Utananın oğlu, kızı olmamış.**

109) Härkim ne qılsa, özineqıladı. *Herkes ne ederse kendine eder.* **Kim ne ederse, kendine eder.**

110) Ğarğasüyer balasın appağımdep, Kirpi süyer balasın jumsağımdep. *Karga sever yavrusunu “appağım” diye, Kirpi sever yavrusunu “yumşağım” diye.* 1) **Karga yavrusunu “Pamuğum (kardan ak yavrum)” diye severmiş.** 2) **Kirpi de yavrusunu “Pamuğum” diye sever.**

111) Qıysıqğaştıñköleñkesi de qıysıq. *Eğri ağacın gölgesi de eğri.* **Eğri ağacın gölgesi de eğri olur.**

112) Sınsa kewilşınısı, Qayıtpkelmesqälipke. *Kırılrsa gönül kâsesi, Geri gelmez kalıba (eski hâline).* **Gönül bir sırça saraydır, kırılırsa yapılmaz.**

113) Qolijetpegensasıqdeydi. *Eli ulaşmayan “kokmuş” der.* **Kedi, uzanamadığı ete pis der.**

114) Bügingi isti erteñgeqoyma. *Bugünün işini yarına bırakma.* **Bugünkü işini yarına bırakma.**

115) Qızım sağan aytaman, Kelinim sen tınla. *Kızım sana söylüyorum, Gelinim sen dinle.* **Kızım sana söylüyorum, gelinim sen anla.**

116) Eñkeygengeneñkey, Basıñjergetiygenşe, Tikeygengetikey, Basıñkökgetiygenşe. *Eğilene eğil, Başın yere değene dek, Diklenene diklen, Başın göğe değene dek.* **Aksayanla aksak, susayanla (suya gidenle) susak.**

117) Aqılsızqonaq- üy iyesine mirätetedi. *Akılsız konuk, ev sahibini davet eder.* **Misafirin akılsızı, ev sahibini ağırlar.**

118) Ağaşqamiywapitken sayın tömenşik. *Ağaçta meyve bittikçe başı aşağı (çekingen, utangaç, mütevazı) olur.* **Ağacın meyvesi olunca başını aşağı salar (eğer, indirir)**

119) Qasqondıramandep köz oyıp alma. *Kaş yapayım deyip göz oyma (çıkarma).* **Kaş yapayım derken, göz çıkarmamalı.**

120) Jüziwinbilmeşeñ, Suwğätüspe. *Yüzmeyi bilmiyorsan, Suya girme.* **Geçidini bilmediğın suya ayağın atma.**

121) Anasın körüpqızın al, Tabağın körüp asın iş. *Anasını görüp kızını al, Tabağını görüp aşını ye.* **Kenarına bak, bezini al; anasına bak, kızını al (Kenarına bak, bezini; anasına bak, kızını al).**

122) At bolatuğın tay sıırıqqaüyir, Adambolatuğın bala qonaqqaüyir. *At olacak tay, sıırığa (kemende) alışık, Adam olacak çocuk, konuğa alışık.* **Adam olacak çocuk adımından (b.kundan, nigâhından, doğuşundan, domalından) bellidir.**

123) Bir jamanniñkesepatınan, Mäwijurğandäryaqurıydı. *Bir kötünün zararından, Dalgalanan derya (ırmak) kurur.* **Bir kötünün yedi mahalleye zararı vardır.**

124) Kisikemissizbolmas, Ot tütinsizbolmas. *Kişi kusursuz olmaz, Ateş dumansız olmaz.* **Kusursuz güzel (insan) olmaz.**

125) Aqıl, boy menenölşenbeydi. *Akıllı, boy ile ölçülmez.* **Akıllı yaşta değil, baştadır.**

126) Aqılbazarda satılmaydı. *Akıllı, pazarda satılmaz.* **Akıllı parayla alınmaz.**

127) Köpkejuwırma, Azdan qurıqalasañ. *Çoğa (çok şeye) koşma, Azdan da olursun.* **1) Aza kanaat eden, çoğu bulur; çoğu arayan, açıkta kalır. 2) Aza kanaat etmeyen, çoğu hiç bulamaz.**

128) Ene gezer qız gezer, Qıysıqşatpanı kim düzer. *Ana gezer kız gezer, Eğik “çatma” kulübeyi kim düzer (düzenler).* **Ana gezer, kız gezer; bu çeyizi kim dizer?**

129) Küyewdenulbolmas, Külден imaratbolmas. *Güveyden (damattan) oğul olmaz, Külден imaret (bina) olmaz.* **Güveyi (güwegü) oğul olmaz, elin kızı kız olmaz.**

130) Öz süygeniñöziñe, Hür körünerköziñe. *Kendi sevdiğin kendine, Huri görünür gözüne.* **Gönül kimi severse güzel (sultan) odur.**

131) Öziñiğilğan bala jılamaydı. *Kendisi düşen çocuk ağlamaz.* **Kendi düşen ağlamaz.**

132) Qızım sağan aytaman, Kelinim sen tıñla. *Kızım sana söylüyorum, Gelinim sen dinle.* **Kızım sana söylüyorum, gelinim sen anla.**

133) On balanı bir ata saqlaydı, On bala bir atanı zorğasaqlaydı. *On çocuğu bir baba sahiplenir, On çocuk bir babayı zor sahiplenir.* **Bir baba dokuz evladı besler, dokuz evlat bir babayı besleyemez.**

134) Adam adamğamiyman, Jan gewdegemiyman. *Adam, adama konuk, Can gövdeye konuk.* **İnsan insana yük olmaz, can gövdeye mülk olmaz.**

135) Mezgilsizşaqırğanqorazdısoymaqkerek. *Vakitsiz öten horozu kesmek gerek.* **Vakitsiz öten horozun başını keserler.**

136) Duz işken jeriñejamanlıqetpe. *Tuz (aş) tattığın (yediğin) yere kötülük etme.* **Ekmeğini yediğin adamın çanağına sııma (sıılmaz).**

137) Üre almağaniyt, Üyineqonaqkeltiredi. *Ürümeyen (havlamayan) it, Evine konuk getirir.* **Ürümeyeni bilmeyen köpek, sürüye kurt (hırsız) getirir.**

138) İyesin sıylağan, İytine süyek saladı. *Sahibini sayan (hürmetleyen), İtine (de) kemik atar.* **Konuğunu seven kimse, köpeğine kemik (üstühan) atar.**

139) Özbek öziñe bek bol, Qoñsıñdıurıtutpa. *Özbek, kendine sahip ol, Komşunu hırsız tutma.* **Malını iyi sakla, komşunu hırsız etme.**

140) Qonaq kelse esikten, İrisqalıkirertesikten. *Konuk gelse eşikten (kapıdan), Rızkı (nasibi) girer deşikten (delikten).* **Konuk on kismetle gelir; birini yer, dokuzunu bırakır.**

141) Qurıgäptenpalawbolmas, Gürişimayıbolmasa. *Kuru (boş) sözden pilav olmaz, Pirinci, yağı olmasa.* **Ağızla pilav pişmez, yağ ile pirinç gerek.**

142) İştansızdıñtüsine, Altı qariböz enedi. *İç donsuzun (İç giyimsiniz) düşüne, Altı “kari”⁸ bez girer.* **Aç tavuk kendini arpa (buğday, darı) ambarında görür (sanır).**

143) El elgesıysa da, Üy- üygesıymas. *Halk halka sığsa da, Ev eve sığmaz.* **El el üstüne olur, ev ev üstüne olmaz.**

144) Şaqrıwısızbarğantöseksizotırar. *Çağrılmadan giden, döşeksiz (mindersiz) oturur.* **Çağrılmamış misafirin yeri kapı arkasıdır.**

145) Tütinsiz ot bolmaydı, Duzsız as bolmaydı. *Dumansız ateş olmaz, Tuzsuz aş olmaz.* **Ateş dumansız, insan isyansız olmaz.**

146) Balanı iskebuyır, Artınanöziñjuwir. *Çocuğu işe buyur, Ardından sen koştur.* **Çocuğa iş buyur, arkasından koş koş dur.**

147) Bılaytartsañögizöler, Bılaytartsañarba sınar. *Böyle (bu tarafa) çeksen öküz ölür, Öyle (o tarafa) çeksen araba kırılır.* **Yukarı koysam is olur, aşağı koysam pas olur.**

148) Tas tüsken jerineawır. *Taş, düştüğü yerde ağır.* **Taş düştüğü yerde ağırdır.**

149) Qonaq, sorapişpeydi. *Konuk, isteyerek yemez (Konuğun yiyip içmesi, isteğine bağlı değildir).* **Konuk umduğunu yemez, kismetini yer.**

150) Azğana asım, ğawğasız basım. *Azıcık aşım, kavgasız başım.* **Ağrısız başım, kaygısız aşım.**

151) Erli-zayıp arasına, Esi ketken tüsedı. *Karı koca arasına, Akli olmayan girer.* **Er ile avrat arasına girilmez.**

152) Körpeñeqarapayağıñdı uzat. *Yorganına göre ayağını uzat.* **Ayağını yorganına göre uzat.**

153) Kelistirmeseñisiñdi, Bılamaqsındıartisiñdi. *Beceremezsen işini, Bulamaç kırar dişini.* **Yoksulun işi, muhallebi yerken kırılır dişi.**

154) Aşta jegenquyqanıñ, Toqtadäminumıtıpa. *Açken yediğin “kuyka”nın⁹, Tokken tadını unutma.* **Atlas da giysen, bezini unutma.**

⁸kari (ğarı): Elin ucuyla boyun arasındaki mesafe, kol mesafesi.

⁹kuyka: Hayvanların baş ve ayaklarının ütülenmiş derisi.

155) Burıñıqonaqtısoñıqonaqquwıpşığadı. *İlk konuğu sonraki konuk kovup çıkarır.* **Misafir misafiri sevmez, ev sahibi ikisini de.**

156) Bayağılar bağda qaldı, Bağ jıgılıpsuwdaqaldı. *Öncekiler (eskiler) bağda kaldı, Bağ yıkılıp suda kaldı.* **Eski çamlar bardak oldu.**

157) Tandırdı qızğandajap. *Tandıra, kızınca (iyice ısınınca) ekmeği yapıştır.* **Tandır issiyken (sıcakken) ekmek tutar.**

158) Qos bara-bara düzeledi. *Ev (derme çatma kulübe), gide gide düzelir.* **Göç gide gide yükünü düzer.**

159) Tandır qızıpturğanda, Bizde bir pätirjawıpalayıq. *Tandır kızdığında (iyice ısındığında), Biz de bir kötü ekmek yapıştıralım (pişirelim).* **1) Yağmur yağarken küpleri doldurmalı. 2) Rüzgâr eserken harmanı savur.**

160) Öziqılğanökinbes. *Kendi eden, pişman olmaz.* **Kendi düşün ağlamaz.**

161) Aqıljastaemes basta. *Akıl yaşta değil, başta.* **Akıl yaşta değil, baştadır.**

162) Bödenesoyğızsañ da, Qassapqasoyğız. *Bıldırcın kessen (kestirsen) de, Kasaba kestir.* **Ekmeklik buğdayın varsa değirmenciye ver.**

163) Pal tutqanbarmağınjalaydı. *Bal tutan, parmağını yalar.* **Bal tutan parmağını yalar.**

164) Etikşietikkejarımas. *Edikçi (Ayakkabı ustası), ediğe (ayakkabıya) fayda etmez. / Edikçi, edikle gün görmez.* **Kürkçünün kürkü olmaz, börkçünün börkü.**

165) Segizölşep bir jola kes. *Sekiz ölçüp bir kes.* **Dokuz (iki) ölç, bir biç.**

166) Atalar sözi- aqıldıñközi. *Atalar sözü, aqlın gözü.* **Atalar sözü, sözlerin özü.**

167) Bir künipitipjazılar, Darığantıyıqjarası. *Tiljarasıömiriñşe, Yadıñnanşıqpasızası. Bir gün kapanıp iyileşir, Gelen silah yarası, Dil yarası ömrünce (ömrün boyu), Yâdından çıkmaz ezası (acı).* **Bıçak (kılıç) yarası geçer, dil yarası geçmez.**

168) Jıllı-jıllısöyleseñ, Jılan inine kiredi. *Tatlı tatlı söylesen, Yılan, inine (deliğine) girer.* **Tatlı dil (söz) yılanı deliğinden çıkarır.**

169) Körinipbälekelmeydi, Bâleniñbâritiliñnen. *Bela görünüp gelmez, Belanın hepsi dilinden.* **Kişinin çektiği dili belasıdır.**

170) Otıztistenşıqqan söz, Otuzırıwhelgejayıladı. *Otuz dişten (ağızdan) çıkan söz, Otuz uruklu halka yayılır.* **Otuz iki dişten çıkan, otuz iki ağza (mahalleye, orduya) yayılır.**

171) Eldiñawzınjappağa, Elli ğarıbözkerek. *Elin (Halkın) ağzını kapatmaya, Elli arşın (ğarı) bez gerek.* **Âlemin ağzına kırk arşın bez yetişmez.**

172) Köp ne demeydi, Böri saban jemeydi. *Halk ne demez, Kurt saman yemez.* **Âlemin dili tutulmaz.**

173) Söziñdi söyle abaylap, Sözden tuwaraşılıq. *Sözünü söyle dikkatle, Sözden doğar sıkıntı.* **Lafını bil de söyle!**

174) Oqjarasıpiter, Söz jarasıpitpes. *Ok yarası iyileşir, Söz yarası iyileşmez.* **Bıçak (kılıç) yarası geçer, dil yarası geçmez.**

175) Jaqsısözgejansemiredi, Jamansözgejansekiredi. *İyi sözle can semirir, Kötü sözle can ürker.* **Tatlı söz can azığı, acı söz baş kazığı.**

176) Aldıñğarbaqandayjürse, Soñğarba da sonnanjüredi. *Öndeki araba nasıl giderse, Arkadaki araba da öyle (oradan) gider.* **Ön tekerlek nereye giderse, art (arka) tekerlek de oraya gider.**

177) Az söz altın, Köp söz kömir. *Az söz altın, Çok söz kömür.* **Söz gümüşse sükütlüdür.**

178) Eki tıñla bir söyle, Az söyle köptıñla. *İki dinle bir söyle, Az söyle çok dinle.* **İki dinle, bir söyle.**

179) Söz- gümüş, ündemew- altın. *Söz gümüş, konuşmamak (sükût) altın.* **Söz gümüş ise, sükütlüdür.**

180) Tilbuwınsız-oy tüpsiz. *Dil eklemsiz (kemiksiz), düşünce (fikir) dipsiz (derin).* **Dilin kemiği yoktur.**

181) Oylıoylanamandegenşe, Oysızoydağısınaytıpboladı. *Akıllı (Düşünceli), düşüneyim diyene kadar, Akılsız (Düşüncesiz), aklındakini söyleyiverir.* **Akıllı söylemeden (önce) düşünür, Akılsız düşünmeden söyler.**

182) Tışqanıñajeli jetse, Pışıqtıñquyrıgıntisleydi. *Sıçanın (Farenin) eceli gelse, Kedinin kuyruğunu dişler (ısıtır).* **1) Eceli gelen keçi, çobanın değneğine sürünür (sürtünür). 2) Eceli gelen it cami (mescit) duvarına siyer (işer).**

183) Quw işinde jasjanar. *Kurunun içinde (arasında) yaş (da) yanar.* **Kurunun yanında (arasında) yaş da yanar.**

184) Börijegenböksendi, İytten nesin ayayın. *Kurt yemiş kıcımı, İtten neyi esirgeyeyim.* **Doluya tutulan, yağmurdan korkmaz.**

185) Bir başka bir köz. *Bir başa bir göz.* **Bir kafaya bir göz yeter.**

186) Şıqpaşjañğa sebep bar. *Çıkmayan cana çare var.* **Çıkmadık candan ümit kesilmez.**

187) Ayawlıközgeşöptiygiş, Qorığanjergeiyttiygış. *Esirgenen göze çöp değer (batar), Korunan yere it değer (saldırır).* **Esirgenen (sakınılan) göze çöp batar.**

188) Jaqsı as qalğanşa, Jamanqarınjarılsın. *İyi (lezzetli) aş kalana kadar, Kötü karın (mide) yarılsın.* **İyi nimet artmadan, kötü karın yırtılsın.**

189) Jazılatuğınkeseldiñ, Täwibialdınanşığadı. *İyileşecek olan hastanın, Tabibi önüne çıkar.* **İyi olacak hastanın hekim ayağına gelir.**

190) Soqırdıñtilegeni eki közi. *Körün dilediği, iki göz.* **Körün istediği iki göz, biri ela biri boz.**

191) Heşten- keşjaqsı. *Hiçten (Hiç olmamasından), geç olması iyi (dir).* **Geç olsun da güç olmasın.**

Sonuç

QaraqalpaqFolkorı (1978), IV. Tom, “QaraqalpaqXalıqNaqıl-Maqalları” adlı kaynak esas alınarak yapılan bu çalışma göstermiştir ki Karakalpak ve Türk halkları arasında ortak düşünüş (felsefe), anlayış, olaylara bakış, gözlem ve tecrübe birlikteliği veya benzerliği bulunmaktadır. Daha geniş ve dikkatli bir araştırma, bu tespiti daha yukarılara taşıyacaktır.

Temelde aynı veya benzer manayı bildiren atasözlerini birbirinden farklıymış gibi gösteren şey, atasözünü kuran kelimelerdeki fonetik, morfolojik ve leksik farklılıklardır.

Kaynaklar

Aksoy, Ömer Asım (1988), Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü, İnkılâp, İstanbul.

Aksu, Belgin Tezcan, AKALIN, Şükrü Halûk, TOPARLI, Recep (2022), Türk Atasözleri Sözlüğü, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Akyalçın, Necmi (2012), Türkçemizin İncileri Atasözlerimiz- Tanıklı Sözlük, Ankara.

Albayrak, Nurettin (2009), Türkiye Türkçesinde Atasözleri, Kapı Yayınları.

Arat, Reşit Rahmeti (1991), Kutadgu Bilig-I Metin, TDK Yayınları, Ankara.

Atalay, Besim (1992), Divanü Lügat-it-Türk Tercümesi, II. Cilt, TDK Yayınları, Ankara.

QaraqalpaqFolkorı (1978), IV. Tom, “Qaraqalpaq Xalıq Naqıl-Maqalları”, “Qaraqalpaqstan” Baspası, Nökis.

Yurtbaşı, Metin (2012), Sınıflandırılmış Atasözleri Sözlüğü, ex.cel.lencepublishing, İstanbul.